

אברהם אוחיון

רבי טרפון בשדה קציעות - גלגולו של סיפור

התנא שבמרכז סיפורנו הוא ר' טרפון, תנא שחי בדור השני לתנאים. האירוע המתואר מופיע בארבעה מקורות תלמודיים בנוסחים שונים: בתלמוד הירושלמי, בתלמוד הבבלי ושניים במסכתות קטנות¹.

הסיפורים נראים, לכאורה, זהים בתוכנם, ואולם עיון במרכיביהם מראה כי לפנינו סיפורים בעלי תכנים ומסרים שונים. מה גרם להבדלים התוכניים והרעיוניים שבין הסיפורים?

התשובה קשורה, ככל הנראה, לעובדת העברתו של הסיפור ממקום למקום ולהתאמתו למטרות החדשות שנקבעו לו. להלן נכיר את הסיפור על גירסאותיו השונות ונעקוב אחר מטרותיו השונות והשינויים שנעשו בו כדי להתאימו לצרכים החדשים שלהם הוא נועד. זאת ועוד, ננסה לקבוע את מסלול העברתו ממקור למקור.

סיפור זה נדון פעמיים אצל יונה פרנקל. פעם אחת הוא דן בנוסח הירושלמי² ופעם אחרת בנוסח הבבלי³. ברם, ניתוחיו הם בעיקר ספרותיים, והוא לא השווה בין שתי הגרסאות, לא התייחס לאלו שבמסכתות הקטנות ואף לא עסק ב"גלגולו" של הסיפור. מאמר זה בא להשלים פרטים אלו תוך דגש על ההיבטים הרעיוניים שבסיפורים.

1. ירושלמי שביעית פ"ד, ה"ב; בבלי נדרים סב, ע"א; מסכת כלה פ"ד, מ"י; מסכת כלה רבתי פ"ב, מ"ס.

2. התבניות של סיפורי האגדה התלמודית, מחקרי המרכז לחקר הפולקלור, תשמ"ג, חוברת ז, עמ' פא-פו.

3. "דרכי האגדה והמדרש", גבעתיים, 1991, עמ' 266-267.

נוסח הסיפור בירושלמי, שביעית פ"ד, ה"ב

"כהדא ר' טרפון ירד לאכול קציעות⁴ פתוך שלו שלא בטובה כבית שפאי חפזניה סנטיריה ושחן חבטון עלוי כד חמא גרביה בסכנה אפר לון בחייכון אפרין גו בייחיה דטרפון עתדין ליה תכריכין כד שפזון כן אישתטחון על אפיהון אפרין ליה רבי שרי לן אפר לון ייחי עלי על כל חוטרא וחוטרא דהוה נחית עלי הוינא שרי לכון על קדפייא באילין תרתין עליהו נהג ר' טרפון כבית שפאי וסכין בהדא ובקריאת שפז ר' אבהו בשם רבי חנינא בן גמליאל כל יפיו של ר' טרפון היה פתענה על הדבר הזה ואפר אוי לי שנתכבדתי בכתינה של תורה".

תרגום: כזה ר' טרפון ירד לאכול קציעות מתוך שלו שלא ברשות, כבית שמאי ראוהו שומרים והתחילו להכות אותו. משראה עצמו בסכנה, אמר להם בחייכם אמרו בביתו של טרפון שיתקינו לו תכריכים. מששמעו זאת נשתטחו על פניהם, אמרו לו ר' מחול לנו. אמר להם, יבואו עלי על כל מקל ומקל שהיה יורד עלי הייתי מוחל לכם על הקודם. באלו שני דברים נהג ר' טרפון כבית שמאי והסתכן, בזה ובקריאת שמע. ר' אבהו בשם ר' חנינא בן גמליאל, כל ימיו של ר' טרפון היה מתענה על הדבר הזה ואמר אוי לי שנתכבדתי בכתינה של תורה.

מילת הפתיחה של הסיפור "כהדא" שפירושה: כזה, כמו המעשה שלחלן, מקשרת את הסיפור למחלוקת שנמצאת במשנה שבראשית הסוגייה:
"בית שפאי אפרים: אין אוכלין פירות שביעית בטובה, בית הלל אפרים: אוכלין בטובה ושלא בטובה".

לדעת בית שמאי, התורה הפקירה את הפירות שבשדות בשנת השמיטה. לפיכך אסור ללוקח מהשדה להזדהות לפני בעל השדה, לבקש את רשותו או להודות לו, וזאת כדי שלא יצטרך להחזיר לו טובה על כך. אם עשה כן, הרי זה כאילו לקח מן השייך לבעל השדה ולא מן ההפקר. מנגד, לדעת בית הלל, על אף שהפירות הם הפקר, אין איסור לנקוט פעולות אלו כלפי בעל השדה ומותר לעשותם או שלא לעשותם. הסיפור המתואר קשור למחלוקת זו.

המשפט הפותח את הסיפור: "כהדא ר' טרפון ירד לאכול קציעות מתוך שלו, שלא בטובה כבית שמאי" מסגיר את מטרת הסיפור, שהיא להראות מה קרה לרבי טרפון על שנהג כבית שמאי ועבר על דברי בית הלל, ובכך לבסס את ההלכה כבית הלל. דבר זה מתאמת גם מהכתוב לאחר תיאור האירוע, שבשני דברים נהג ר' טרפון כבית שמאי והסתכן - כאן ובעניין קריאת שמע (בדכות פ"א, מ"ג)⁵.

4. קציעות: תאנים שמייבשים אותן, מניחין אותן במכתשת וכותשין אותן ועושים מהן כמין ככרות ("ערך השלם", חלק ז, ר' נתן ב"ר יחיאל, וינה 1926, עמ' 176).

5. ברש"י ליבמות טו, ע"א מובא: "ר' טרפון - מתלמידי בית שמאי היה". אם כן מדוע נענש והסתכן? אלא ניתן להסביר שבשני המקרים הוכרעה ההלכה כבית הלל ואעפ"כ נהג כבית שמאי. (והשווה: בדכות יא, ע"א; שו"ע סג, א; דמב"ם הלכות שמיטה ויובל פ"ו, ה"ט).

מן הראוי להסביר שר' טרפון נכנס אל שדהו, ואולם על מנת לנהוג כבית שמאי הסתיר את זהותו ולכן לא זוהה על ידי שומרי שדהו ונחשד כגנב. ניתן להניח שהשומרים ידעו שאותה שנה הייתה שנת שמיטה, אך לא קיבלו מר' טרפון הנחיות לפעול כשיטת בית שמאי.

סיום הסיפור בשפה העברית בדברי ר' אבהו (אמורא א"י בדור השלישי, החשוב בתלמידי ר' יוחנן), בשמו של ר' חנינא בן גמליאל (תנא בדור הרביעי) הינו תוספת מאוחרת, המספרת כיצד השפיע אירוע זה על ר' טרפון. כל ימיו היה מצטער על שניצל בזכות גדלותו בתורה, אף על פי שהזדהה באופן עקיף ("אמרו בביתו של טרפון") ורק לאחר שראה עצמו בסכנה. לא נראה שדברי ר' אבהו הם הרעיון העיקרי שבסיפור, היות והרעיון העיקרי הובא לפני כן. כמו כן, אין דיון בדברי ר' אבהו בהמשך הסוגייה והם רק מוסיפים את המסר של האיסור להשתמש בכתרה של תורה.

נוסח הסיפור בבבלי, נדרים ס"ב, ע"א

"רבי טרפון אישכחיה ההוא גברא בזמן שהוקפלו המקצועות דקאכיל אחתיה בשקא ושקיה ואפטייה לפשידיה בנהרא אפר לו אוי לטרפון שזה הורגו שפע ההוא גברא שבקיה וערק אפר רבי אבהו פשוס ר' חנינה בן גמליאל כל יפיו של אותן צדיק היה מצטער על דבר זה אפר אוי לי שנשתמשתי בכתרה של תורה ואפר רבה בר בר חנה אפר רבי יוחנן כל המשתמש בכתרה של תורה נעקר מן העולם."

תרגום: רבי טרפון מצאו אדם אחד בזמן שהוקפלו המקצועות, שהיה אוכל. הכניסו בשק ולקחו והובילו להשליכו בנהר. אמר לו, אוי לו לטרפון שזה הורגו. שמע אותו האיש הניחו וברח. אמר רבי אבהו בשם ר' חנינה בן גמליאל, כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על דבר זה. אמר, אוי לי שנשתמשתי בכתרה של תורה. ואמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: כל המשתמש בכתרה כל תורה נעקר מן העולם.

בגרסה זו אין מילות קשר, הרומזות על הקשרו של הסיפור לקונטקסט שלו, ואולם ניתן ללמוד זאת מתוך מקומו ותוכנו של הסיפור. מדובר, בהלכות נדרים, והמשנה הקודמת לסיפור דנה בעניין הנודר על עצמו פעולות כלשהן עד לזמן מסוים. אם נדר "עד שיעבור הקיץ", זמנו על פי המשנה הוא "עד שיקפילו המקצועות", דהיינו עד שהעובדים בשדות תאנים יקפלו את סכיני עבודתם וזה מראה על סיום עונת העבודה וממילא על סיום הקיץ.

בעקבות זאת מובאת הברייתא הבאה:

"תנא: הוקפלו רוב המקצועות – מותרים בשום גזל, ופטורות מן העשרות".

מומן זה שהוקפלו רוב המקצועות, אין הבעלים מקפידים עוד על התאנים שנתרו בשדה ולפיכך הן הפקר, ומותר לכל אדם להיכנס לשדה ולאכול מהן ללא חשש של גזל ופטורות מן המעשרות.

סיפורנו הוא השלישי והאחרון מבין הסיפורים שבסוגייה זו, והם באים לחזק דעה זו של חכמים. בסיפור מתואר שר' טרפון עשה כדעת חכמים ואף על פי כן נחשד בטעות כגנב (על פי הכתוב לאחר הסיפור) והסתכן.

מהי מטרת הסיפור?

עד לחלק זה של הסיפור אי-אפשר לקבוע את מטרת הסיפור, שהרי מה שקרה לר' טרפון אינו באשמתו. אלא ניתן לקבוע את המטרה מתוך המשכו של הסיפור. הסיפור ממשיך בדברי ר' אבהו: כל ימיו של אותו צדיק וכו' שהם בהקשר לר' טרפון בדומה לגרסה שבירושלמי (לאחר הסיפור מובא שר' טרפון היה עשיר גדול⁶ ויכול היה לפייס את תוקפן בכסף ולא עשה כן ולכן צערו היה גדול). נוספים להם דברי רבה בר בר חנה (אמורא בדור השלישי ומביא בשמו של רבו ר' יוחנן), המביא אזהרה למשתמש בכתרה של תורה.

הקטע העלילתי בגרסה זו קצר יחסית לזה שבירושלמי, ואילו דברי שני החכמים האחרונים מהווים כמחצית מאורך הסיפור כולו. וגם כל המשכה של הסוגייה עד למשנה הבאה עוסק באותו עניין של האיסור להשתמש בכתרה של תורה וכקרדום לחפור בה. מכאן ניתן ללמוד שזוהי מטרתו העיקרית של סיפור זה.

השוואה בין הגרסאות שבתלמודים

יש דמיון רב בין שני הסיפורים מבחינת המבנה והתוכן.

מבנה הסיפור שבירושלמי

פתיחה: "ר' טרפון ירד לאכול קציעות..."

האירוע: 1. תקיפת ר' טרפון

2. זיהויו

3. דו-שיח עם תוקפיו

סטייה מרצף העלילה: "באילין תרתין מלייא" (שר' טרפון הסתכן פעמיים).

חתימת האירוע: "ר' אבהו... כל ימיו של ר' טרפון היה מתענה..."

6. על עושרו של ר' טרפון ראה: מסכת כלה פ"ד, ל-ג; כלה רבתי פ"ב, נד; ויק"ר פלי"ד, טז; אדיני מא, יג; תוספתא כתובות פ"ה, ה"א.

מבנה הסיפור שבבבלי

פתיחה: "ר' טרפון מצאו אדם אחד..."

האירוע: 1. תקיפת ר' טרפון

2. זיהויו

3. בריחת התוקף

חתימת האירוע: "אמר ר' אבהו... כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער..."
סיום: "ואמר רבה בר בר חנה... כל המשתמש..."

בשני הסיפורים דמותו של ר' טרפון היא הדינאמית - אכל משדה תאנים בסוף הקיץ, הותקף, הודה והתוקף (או התוקפים) נבהלו ממנו. ור' אבהו הוסיף שר' טרפון הצטער כל ימיו על שהשתמש בכתרה של תורה. מן הדמיון הרב שבין הסיפורים ניתן לקבוע שמדובר באותו אירוע בגרסאות שונות ולא בשני אירועים. עם זאת, יש הבדלים בין הסיפורים. בפרטים שונים:

בסיפור שבירושלמי: השדה היה שייך לר' טרפון, שומרי שדהו הכוהו במקל ור' טרפון הודה. יש דו-שיח עם התוקפים המבוהלים והוא מרגיעם וסולח להם.

בסיפור שבבבלי: השדה לא היה שייך לר' טרפון, התוקף (שהוא בעל השדה על פי המשך הגמרא) ניסה להשליך את ר' טרפון לנהר, ולאחר שר' טרפון הודה התוקף נבהל וברח (בהמשך הגמרא מובא שהתוקף טעה וחשב שר' טרפון הוא האיש שגנב משדהו במשך כל השנה ולכן תקפו). ונוספה אזהרת רבה בר בר חנה.

סיכום שתי הגרסאות

ניתן להבחין שלכל גרסה יש דגשים אחרים ומטרה שונה. האירוע שבירושלמי עשיר בפרטים. יש מהם המציינים את הקשר שלו לסוגייה שבגמרא ויש שמפרטים את אירוע התקיפה. יתר על כן, מטרתו של הסיפור ידועה עוד בראשיתו, והיא לציין את הלקח על העובר על דברי בית ההלל. לעומת זאת, האירוע המתואר בבבלי קצר יותר וממעט בפרטים. אבל ההוספות שלאחר האירוע, מפורטות יותר ובהן מתבררת מטרתו של הסיפור, שלא להשתמש בכתרה של תורה.

הסיפורים במסכתות הקטנות

נוסח הסיפור במסכת כלה פ"ב, מ"נ

"שוב פעשה בר' טרפון שהיה אוכל קציעות פפרדס (שלו). בא האריס שלו ופצאן, הכהו עכה רבה ולא אפר לו שהוא ר' טרפון עד שצעד אותו אריס והכיר בו. כיוון שהכירו קרע בגדיו ותלש בשערו, היה צועק ובוכה וכתנפל לפני רגליו, אפר לו אדוני פורי פחול לו, וכל כך למה? שלא רצה להשתמש בכתר תורה. שכל המשתמש בכתר תורה אין לו חלק לעולם הבא."

נוסח הסיפור במסכת כלה רבתי פ"ב, מ"ס

"שוב פעשה בר' טרפון שהיה אוכל קציעות פפרדס שלו, פצאן אריסו והיה עכה עכה גדולה ולא היה אוצר כלום. כיוון שראה שנפשו יוצאה, אפר: אוי לך ר' טרפון, אפר לו אתה הוא ר' טרפון? אפר לו הן. עמד ותלש בשערו, צעק ובכה. כל כך למה? כדי שלא ישתמש בכבוד התורה. עכאן אפרו חכמים: כל המשתמש בכתרה של תורה אין לו חלק לעולם הבא."

מבנה שני הסיפורים

פתיחה: "(ו)שוב מעשה בר' טרפון..."

האירוע: 1. תקיפת ר' טרפון

2. התוקף מזהה את ר' טרפון (עפ"י מסי כלה).

ר' טרפון מזדהה בפני התוקף (עפ"י מסי כלה רבתי).

3. צערו הרב של ר' טרפון (יצוין שמי שתלש שערו וכיו' הוא ר' טרפון ולא התוקף).

חתימת האירוע: "שלא רצה להשתמש..." (עפ"י מסי כלה) / "יכדי שלא ישתמש..." (עפ"י מסי כלה רבתי).

סיום: "(ש)כל המשתמש..."

יש דמיון רב במבנה של שני הסיפורים ושניהם בעלי אותו "שלד" שיש לסיפורים שבתלמודים.

בשני הסיפורים הדמות המרכזית היא ר' טרפון. אכל קציעות בפפרדס, הותקף, הצטער ובסיום נזכרים דברי ר' אבהו ורבה בר בר חנה מבלי לציין את שמותיהם. מכאן ניתן להניח שסיפורים אלו עוסקים באותו אירוע שבתלמודים. פרט מיוחד בסיפורים אלו הוא שצערו של ר' טרפון הוא בולט במיוחד: הוא מתרחש בזמן האירוע עצמו ולא לאחריו וכן הוא מוקצן במיוחד. הגרסה שבמסכת כלה היא היחידה מבין ארבעת הסיפורים שבהם ר' טרפון אינו מזדהה, אלא התוקף מזהה אותו, ואף על פי כן ר' טרפון רואה בכך שימוש

בכתרה של תורה, וזה מעצים עוד יותר את דמותו של ר' טרפון. גרסה זו מובאת במסכת בהקשר ללימוד תורה וכבוד התורה. ואילו הסיפור שבמסכת כלה רבתי מובא בהקשר למצוות צדקה.

המחבר וזמן חיבור המסכתות הקטנות

ישנן דעות שונות בין החכמים והחוקרים בעניין מחבדי מסכת כלה וכלה רבתי. מיכאל היגער חקר את מסכתות אלו וסיכם את הדעות השונות, כלהלן:⁷
מסכת כלה - חוברת על ידי אחד מתלמידי רבי אליעזר בן הורקנוס (תנא בדור השני), ומסדר מאוחר הוסיף בה מאמרים מאוחרים מהתלמוד הבבלי וממקורות אחרים.

מסכת כלה רבתי - חוברת בבית מדרשו של האמורא הבבלי רבא במחוזא (דור רביעי), ראש המדברים במסכת זו ושמו נזכר בה הרבה פעמים. מסכת זו נסדרה זמן רב לאחר מכן, מכיוון שנוכרים בה אמוראים שחיו זמן רב אחרי רבא. ההשערה היא שמסכת זו נסדרה בבבל על ידי אחד מתלמידי ר' יהודאי גאון (המאה השמינית לסה"נ), ושמו ראבאה גאון.

השוואה בין הגרסאות שבמסכתות הקטנות לבין אלו שבתלמודים

הרעיון המרכזי בסיפורים שבמסכתות הקטנות הללו הוא איסור השימוש בכתרה של תורה. מבחינה זו סיפורים אלו דומים יותר לגרסה שבבבלי, שגם בה זהו הרעיון המרכזי.

ואילו מבחינת הפרטים השונים שבסיפורים הם דומים יותר לגרסה שבירושלמי: ר' טרפון הוא בעל השדה, הותקף על ידי אריסו (על פי הירושלמי הותקף על ידי שומרי שדהו וההבדל אינו משמעותי), הוכה, לא היה ניסיון להשליכו לנהר והתוקף לא ברח. זאת ועוד, נזכרים בהם דברי רבה בר בר חנה בנוסף לדברי ר' אבהו (מבלי לציין את שמותיהם).

7. היגער מיכאל, מסכתות כלה, הוצאת דבי-רבנן, ניו-יורק, תרצ"ו (1936), עמ' 36-37, 106-113.

דיון ומסקנות

א. הגרסה שבירושלמי

- נראה שמקורו של הסיפור הוא בתלמוד הירושלמי, זאת מהנימוקים הבאים:
1. הסיפור מכיל יותר פרטים.
  2. יש בו מטרה ספציפית ומוגדרת.
  3. ההקשר של הסיפור לקונטקסט שלו ברור.
  4. ר' טרפון התגורר בלוד והתלמוד הירושלמי חובר בא"י.
  5. חתימת התלמוד הירושלמי (המאה הרביעית לסה"נ), קדמה לחתימת התלמוד הבבלי (המאה החמישית לסה"נ).

ב. הגרסה שבבבלי

- ההשערה היא שהסיפור הועבר לבבל ושם הוכנס לתלמוד הבבלי, לאחר שהוחלו בו השינויים הבאים:
1. מטרת הסיפור שונתה לעניין איסור השימוש בכתרה של תורה. מטרה זו היא יותר כללית ונוגעת ליותר אנשים.
  2. הסיפור התקצר והושמטו ממנו הפרטים הבאים שאינם קשורים בהכרח למטרתו החדשה של הסיפור: עניין בית שמאי, אמירת ר' טרפון שיכינו לו תכריכים.
  3. הסיפור נשזרה נימה דרמטית מסוימת כדי להוסיף לו עניין: ר' טרפון לא נכנס לשדה אלא "פלש" לשדה אחר, הכאת ר' טרפון הפכה להכנסתו לשק ולקליחתו להשליכו לנהר שזה מעשה בלתי שגורתי, בקשת הסליחה של המכים הפכה לבהלה יותר גדולה ולבריחת המכה.
  4. בסוף הסיפור נוספה אמירתו של רבה בר בר חנה, התואמת את מטרת הסיפור.

ג. הגרסאות שבמסכתות הקטנות

הסיפורים שכאן כוללים בתוכם פרטים ורעיונות מהסיפורים שבשני התלמודים, ומכאן שלפני מחבר סיפורים אלו היו שני הנוסחים - הירושלמי והבבלי. מחד גיסא, המחבר רצה לשמור על מקוריותו של הסיפור מבלי שיעבור יותר מדי שינויים, ולכן התבסס בעיקר על המקור שהוא הנוסח הירושלמי. מאידך גיסא, המחבר ראה את מטרת הסיפורים עין בעין עם הנוסח הבבלי, יותר מאשר העובדה שבעניין מסוים ר' טרפון נהג לפי בית שמאי ולא לפי בית הלל. ולכן המחבר בחר במטרה שבבבלי. יתכן שבדרך זו חז"ל שבבבל ניסו גם להתמודד עם התופעה של שימוש בכתרה של תורה.

ד. גלגולו של סיפור

ניתן להניח שסיפור זה עבר ממקום למקום. ראשיתו בארץ ישראל ובתלמוד הירושלמי, עבר לבבל ולתלמוד הבבלי ולאחר מכן עבר משני התלמודים אל מסכתות כלה וכלה-רבתי, כנראה בבבל.

מן הראוי לציין את ההשערה שהסיפור עבר מארץ ישראל לבבל על ידי רבה בר בר חנה, שדבריו מובאים בסוף הגרסה הבבלית. הוא היה יליד בבל, שעלה ללמוד תורה בארץ ישראל ונדד גם בארצות נוספות. לבסוף חזר לבבל, עבר בכמה מערי בבל וסיפר על מה ששמע וראה, ולעיתים בצורה מוגזמת ודמיונית. בכל מקום דבריו וסיפוריו עוררו עניין רב, ובמיוחד מאמריו בשם חכמי ארץ ישראל⁸.

נוכל לתאר את גלגולו של הסיפור בתרשים הבא:

סיכום

"גלגולו" של הסיפור והשינויים שחלו במטרתו ובפרטיו מלמדים על הטכניקה של חז"ל ועל השימוש החיובי שחז"ל עשו בה. כמו כן, הם מלמדים על תנועת האנשים והתרבות היהודית שהיו בין ארץ ישראל לבין בבל. בסיפור זה מתגלים גם גדלותו וחסידותו של "רבי טרפון רבן של כל ישראל", רגישותו לאיסור השימוש בכתרה של תורה והחשיבות הרבה שייחסו חז"ל לעניין זה.

8. סרכות נג, ע"ב; כתובות עה, ע"א; שם קיא, ע"ב; ב"ב, עג-עד; חולין נה, ע"א; יבמות קכ, ע"ב; ועוד.

9. ירושלמי הוריות פ"ג, ה"א.